

## „Lovakrul”

1828-ban *Lovakrul* címmel jelent meg Széchenyi István első magyar nyelvű könyve, amellyel egy lótenyésztő egyesület alapítását akarta előmozdítani. A maga korában úttörőnek számító munka nagyban befolyásolta a hazai lótenyésztés további alakulását és fejlődését. Írásom is ezt a példát követi; egy lehetséges megoldást kínál, és ezzel további felmerülő kérdésekre világít rá az állatnevek, azon belül is a lónevek vizsgálata kapcsán. Elsősorban ménesekben élő lovak neveinek válasszására, azok jelentésszerkezetére figyeltem.

### Az állatnevek

A kutatók megegyeznek abban, hogy a tulajdonnév-kutatások egyik legelhanyagoltabb területe az állatneveké (Soltész 1979: 70). Többnyire csak névgyűjtésekkel találkozunk, azok vizsgálata azonban ritkán történt meg. A névelmélet, névjelentéstan, névrendszertan által felvetett és más általános névelméleti kérdések megválaszolására akkor található meg minden válasz, ha a vizsgálatokat kiterjesztjük a személy- és helyneveken túl más névfajtákra (Soltész 1986: 129–37), így az állatnevekre is. „Leginkább az állatok elnevezései rejtenek lélektani motivációkat” (Hajdú 2003: 24), ezért nem hasztalan a tanulmányozásuk.

Az emberek és az állatok közötti kapcsolat nagyon régi. Az ember ősi névadási ösztönéből fakadóan a megszelídített állatokat valahogy próbálta megszólítani, vagyis megnevezte, elnevezte őket. Így van ez ma is. Az ember környezetében kutyák, macskák, lovak, szarvasmarhák, szárnyasok, aranyhörcsögök és más állatok élnek, s mindegyik kaphat nevet. Azokra a nevekre, amelyeket állandóan használunk, feltehetően hallgatnak a jószágok, házi kedvencek. A lovakról, kutyákról, macskákról, tehenekről és bizonyos madarokról biztosan tudjuk, hogy figyelnek a nevüket jelző hangsorra (Schandl 1959: 124), bár ezzel a kérdéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint a névben lévő magas magánhangzók azok, amelyek felhívják az állatok figyelmét (Hecker 1994: 58).

Vannak olyan állatok, amelyeknek névadása egyszerűbb, a névadót nem kötik szabályok. Ilyen például a szarvasmarha-, juh-, papagáj- stb. nevek csoportja. Viszont nagyon sok törzskönyvezett állat elnevezése meghatározott rendszerhez igazodik. A kutyák kennelnevei bonyolult, többtagú nevek. A lónevek adása is ménes- és fajtafüggő rendszer szerint történik.

Gyakran adunk macskáinknak, kutyáinknak és más állatainknak több nevet is egyszerre. Igazából egy nevük van, de annak becenevein, illetve más kedveskedő neveken is szólítjuk őket.

Nem ritka, hogy így akár 6–7 neve is van egy állatnak. (Például egy *Buksi* nevű kutyát otthon *Buksi*, *Bukesz*, *Buki*, *Bukszus*, *Buksó*, *Buks*, *Buksika*, *Buksa*, *Fatőkű*, *Rögöny*, *Vigyorgógép* néven szólított a család.) Ezeknek az „álneveknek” is megvannak a maguk történetei. (Például ez a kutya a gazda hazatértekor – örömet kifejezve – a felső ajkát felfelé húzogatta, mintha vigyorgott volna. Ezért lett *Vigyorgógép*.)

A hosszú törzskönyvi nevekre valószínűleg nem hallgatnak az állatok (Soltész 1976: 144–54), ezért gyakran adnak gondozóik rövidebb hívónevet is. Ha más gazdához kerülnek, az új tulajdonos kedve szerint megváltoztathatja a nevüket. Ugyanakkor nem minden állat esetében van ez így. Sem a verseny-, sem a népi tartásban élő lovak nevét nem módosítják a ló eladásakor, sőt még az esetleges hívónevet is viszik magukkal. Ez a kiképzéskor, a lóval való bánás miatt nagyon fontos.

Azt, hogy a „név” mikor használható névként, az alkotó és a használó szándéka dönti el. Ennek a megállapításnak jórészt személy- és helyneveinknél van jelentősége (Hajdú 2003: 53–56). Az állatneveknél ugyanúgy fontos, mint más neveknél, hogy a nevet egy adott közösség elfogadja. A lovak esetében a ménesen kívül hivatalosan a végső nevet az Országos Minősítő Intézet választja ki a felterjesztett névlehetőségek közül. Figyelembe veszi a fajta névadási szabályait, a származásra való utalást, a név gyakoriságát, használhatóságát. Az is szempont, hogy nem megbotrántoztató-e a jelentésük vagy akár a hangzásuk. Ilyen értelemben a törzskönyvezett lónevek az egész ország nyelvhasználati normáihoz is igazodnak.

Ugyancsak a lónevek két csoportba oszthatók a névadó és a használó tekintetében. Eszerint vannak népi és versenylónevek (Hajdú 1996: 48, Nemesné 2003: 35, Király 2003: 101). A versenylovaknál szigorú szabályok kötik a névadót a névválasztásnál, míg a népi nevek szabadabban adhatók, nincs annyi kötöttség a névadásban. A versenylovaknál a név alkotója és a használója nem esik egybe. A ménesekben az újszülött csikónak a nevet nem az állat leendő gondozója (a név használója), sem a majdan rajta lovagoló gazda adja, hanem gyakran a hivatásos névadó tesz öt névre javaslatot. Vagyis a ménesekben a névadást egy külön ezzel foglalkozó személy végzi, ugyanakkor a nevet az állat gondozója használja a lóval való kapcsolatakor. A kutya kenneleiveit vagy a törzskönyvi macskaneveket is „készen” kapja a gazda, ő csak a név használója. Az más kérdés, ha ezt nem tudja használni, mert hosszú és bonyolult; ekkor hívónevet ad állatának.

A népi névadásban a nevet alkotó személy és a használó egy. Ilyenkor nem egy adott közösség által elfogadott névről, hanem öncélú, öngényű névadásról van szó. A nevet az az ember választja, aki gondozza is az állatot (Soltész 1986: 129–37).

A fenti névadási folyamatokban nem hanyagolhatunk el egy harmadik tényezőt. Az alkotón és a használón kívül a név viselője is létezik. Ebben az esetben az állat az, amelyik a nevet viseli. Sok esetben a névadás öncélú, mondván: mindegy, hogy milyen nevet adunk. A névadás lélektani indítékai is cáfolják azonban az öngényű névadást. (A névadó többnyire embernek tekinti, emberi rangra emeli állatát.) Továbbá ha nem jó a név hangzása, esetleg túl hosszú vagy sok mássalhangzójú, akkor azt nehezen szokja meg az állat, nehezen idomul hozzá. Ha a név az állat és az ember kommunikációjában működő eszközzé válik, hívásra, szólításra alkalmas lesz, akkor az állat nemcsak pusztán elszenvedője lesz (hiszen nem tiltakozhat ellene), hanem használója is.

## A lónévadás általános alapelvei Magyarországon

A magyarországi lónévadás legkorábbi adata Szent László *Szög* nevű lovára vonatkozik, de ez nem jelenti azt, hogy a gazdák korábban nem adtak nevet kedvelt lovaiknak. Az első magyarországi ménest a Csepel-szigeten alapították (Bozsik–Várady 1976: 48); az itteni lovak neveit nem ismerjük. A 16. századtól találunk följegyzett magyar lónevet (Hajdú 1994: 57). A leghíresebb méneseket Erdélyben hozták létre: 1551-ben például Martinuzzi Fráter György, Erdély kormány-

zőja, 1600-ban a Wesselényiek Zsibón alapítottak ménest (Hajdú 1994: 57–9). Tudjuk II. Rákóczi György erdélyi fejedelem egyik ménésének lóneveit is (Hajdú 1994: 57–9).

A ménések törzskönyvei tartalmazzák vizsgálatunk szempontjából a leglényegesebbet, a ló törzskönyvi nevét. Minden lónak van törzskönyvi neve, amelyet a megszületése utáni pillanatokban kap. Általában külön szokták törzskönyvezni a csikókat (csikókönyv), az anyakancákat és a tenyészméneket. Ezek a külön könyvek a tenyésztő számára nélkülözhetetlen adatokat tárolnak. A csikókönyvben megtalálhatók a csikók fejlődésének, méretének adatai, a vérmérsékletéről, esetleg a betaníthatóságról szóló feljegyzések. Az anyakönyvben fel kell tüntetni a tenyésztésbe vétel, a fedeztetések, illetve a termékenyítések idejét a mének legfontosabb adataival együtt, a csikó születésének idejét és a választásig a fejlődés adatait.

A lóról szóló adatok összesített, hiteles leírását tartalmazó könyvet általában méneskönyvnek nevezük. Az adatok hitelességét valamilyen szervezet vagy maga a tenyésztő (házi törzskönyv) tanúsítja. A méneskönyv kivonata a különböző célokra kiadott származási lap.

Már az írott történelmet megelőző korban készítettek feljegyzéseket a lovokról. A híres arab lótenyésztők emlékezetből tudták idézni lovuk nagyszerű származási adatait. Az 1793-ban felfektetett angoltelivér-méneskönyv (*General Stud Book*) ma is élő lovak származási adatait tartalmazza. Hazánkban az állami ménések törzskönyvei többé-kevésbé megmaradtak. Ezeket a kétszáz évre visszamenő adatokat tartalmazó, kézzel írott régi föliánsokat részben az érintett ménés, részben a Mezőgazdasági Múzeum őrzi. Sajnos a magánménések feljegyzései a ménésekkel együtt eltűntek a második világháborúban.

J. Soltész Katalin vizsgálatai során talált olyan ménest, ahol nem közvetlenül a csikó születése után adtak nevet az újszülött állatnak (Soltész 1976: 144–54). Magántartásban is előfordul, hogy az állatot nem a születése után nevezik el, hanem csak akkor, amikor már kifejlődtek névadási indítékként felhasználható jellemző sajátosságai. 1995 óta azonban minden törzskönyvezett lovat (akár ménesben, akár magántartásban) a születése után kell elnevezni, vagyis 1995 óta minden lónak van neve. A névjavaslatot nyolc napon belül be kell nyújtani, az elfogadott nevet az állat hat hónapos koráig hitelesítik. Ezután a névváltoztatás már nem lehetséges.

Ma Magyarországon a méneskönyvek vezetésének és kiadásának feladatát a Magyar Lovas Szövetség, illetve a tenyésztőegyesületek kapják meg. Az állomány felvételét és az alapadatok gyűjtését a lovasszövetség szakemberei végzik. Az általuk gyűjtött adatokon alapszik az egyesületek által fajtánként kiadott méneskönyv. Csak az egyesület igazolhatja a fajtához tartozást, és adhatja ki az ennek megfelelő származási lapot. Továbbá dolga az adott fajta tenyészcéljának meghatározása, a bírálatok, a tenyészkipróbálás megszervezése, valamint a tenyésztésbe állított ménék és kancák minősítése. Mindezt a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium ellenőrzi és hitelesíti. Ezek a szabályok vonatkoznak a Magyarországon tenyésztett külföldi tulajdonú és itt nevet kapott csikókra is. Az úgynevezett névtelen (*un-named*) megjelöléssel külföldről behozott lovaknak a magyar szabályok szerint kell nevet adni, de ezeket a neveket kontrolláltatni kell a származási ország méneskönyvi hatóságával, ha az igényli.

A törzskönyvezést a telivér és a versenyfélvér lófajták esetében az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézetben működő Magyar Méneskönyv Vezetőség végzi. Bármelyik fajtát vesszük alapul, szigorú szabályok kötik a névválasztást.

Az ügöző fajtájú csikók névadásakor a tulajdonos három névjavaslatot köteles megadni az ellésbejelentőn, a kívánt sorrendben. „Az egy-egy évjáráthoz tartozó csikók ugyanazzal a betűvel kezdődő nevet kapnak, de nem adható olyan név, amely az előző hasonló kezdőbetűjű évjáratban szerepelt, és amely a jó ízlést sérti” (1993. évi CXIV. törvény 11. bekezdés). A kezdőbetűk az ábécérendet követik. Így például 1993-ban Z és Zs volt a kezdőbetű, 1994-ben újra indult az ábécé. A telivér fajtájú lovak esetében törvényszerűen az azonos nemű szülő nevének kezdőbetűje öröklődött 1945 és az 1990-es évek között. Ettől a szabálytól több ménés is eltért: jórészt az anya neve volt a mérvadó, és nem az állat neme. A versenyfélvéreknél az ellett csikó neve az anyja nevének

kezdőbetűjével kezdődött (1993. évi CXIV. törvény 11. bekezdés). 1995-re alakult ki az a szabály, miszerint a telivér és a félvér típusú lovak esetében is egységesen az anyaállat nevének kezdőbetűje a meghatározó. Ugyanazon név húsz éven belül nem szerepelhet újra, a jó izlést nem sértheti, és nem lehet nemzetközileg védett név.

Jómagam két ménes névanyagát gyűjtöttem össze és dolgoztam fel: a Somogy megyében található, Kaposvártól északra fekvő somogysárdiét és az arabs fajta tenyésztéséről híres bábolnaiét. Vizsgáltam a névadás indítékait a névadásért felelős gondozók magyarázatai alapján, s kitértem a névanyag hangtani, alaktani, szófajtani elemzésére is. A feldolgozás során a legnagyobb kihívás a nevek jelentésszerkezetének vizsgálata volt. Elsőként J. Soltész Katalin hagyományos jelentéstani kategóriái szerint rendszereztem a neveket, és ennek alapján próbáltam mélyebb összefüggéseket keresni a nevek szemantikai világában. Igazán új eredményt azonban egy újszerű, kognitív névvizsgálaton keresztül kaptam. Ez a vizsgálat nemcsak a nevek szemantikai világát fejtette föl, hanem a névadóról is sok mindent elárult. Az alábbiakban a somogysárdi névanyag kognitív szemantikai vizsgálatát mutatom be.

Kiindulópontom a kognitív pszichológiára épülő, a 20. század második felében kialakult és egyre dinamikusabban fejlődő kognitív szemantika volt, amely a jelentést az emberi tapasztalatokkal hozza összefüggésbe. A jelentésmagyarázatokban az emberi megismerőképeséget tartja fontosnak, ugyanakkor hangsúlyozza a jelentés nyelvhez, kultúrához való kötődését is. A nyelvi jelentés szorosan összefügg a megismeréssel (kognícióval), vagyis azzal, hogyan észleljük a körülöttünk levő világot, és ezeket az észleleteket hogyan dolgozzuk fel (vö. Kiefer 1989: 92–120; Pléh 1998: 85–96).

A kognitív tudomány az elme és az intelligencia tanulmányozása a filozófia, pszichológia, mesterséges intelligencia, neurológia, nyelvészet és antropológia tükrén keresztül. A kognitív tudomány központi gondolata az, hogy a gondolkodást legjobban az elmében meglévő reprezentációk struktúrák és az azokat feldolgozó műveletek együtteseként lehet felfogni (Pléh 1998: 85).

A kognitív nyelvészet a kognitív tudomány alapelveiből fejlődött ki. A 20. század második felétől jellemző valamilyen mértékig a nyelvészetre a mentalizmus (Tolcsvai Nagy 1995: 169–79). E hatás Hermann Paul nyelvszemléletében már a 19. században jelentkezett (Tóth 1996: 135). Chomsky számára a nyelv fajspecifikus, veleszületetten meghatározott rendszer. Az egyetemes nyelvtanról megállapítja, hogy nem egy előprogramozott végleges rendszer, hanem megoldásai nyitottak, amelyeket az adott nyelvre nézve rögzítenünk kell. Szerinte a nyelvtan egy „mentális elmélet” a nyelvről, hasonlóan azokhoz a naív elméletekhez, melyeket mi alkotunk a fizikai világ érzékelése és a társakkal való érintkezés során. Chomsky szerint ezek nem egyszerűen egyedi viselkedésminták, hanem mentálisztikus rendszert alkotnak (Chomsky 1995: 65). Az M. A. K. Halliday brit nyelvész által képviselt elmélet a nyelvtant egymástól kölcsönösen függő szembenállások „rendszerének” hálózataként fogja föl. Az irányzat fontosnak tartja az elemzés szemantikai és pragmatikai hangsúlyait (Halliday–Hasan 1976: 95–110). A kognitív nyelvészet a 20. század hetvenes éveiben jött létre az Egyesült Államokban. Fő teoretikusa Ronald W. Langacker. A kognitív nyelvészet hívei a nyelv használójában nemcsak szavakat és mondatokat szerkesztő gépezetet, hanem magát az embert is látják: megismételhetetlen személyiségét, előre nem jelezhető viselkedését, reakcióit, világlátásának eredetiségét, egyszóval mindazt, hogy egy adott kultúrközösségben milyen módon használja az ember a nyelvet, amelynek alkotója is. Azt vallják, hogy megérthetjük az emberi nyelvet, ha megismerjük, hogy az ember miképpen érti meg a körülötte lévő valóságot, és azt hogyan modellálja (Langacker 1999: 65).

A kognitivisták szerint az emberi nyelv a külső világ képe. A természetes metaforák tükrözik ennek a világnak a megismerési folyamatait. A metafora megismerése, leírása alapvető eljárás annak érdekében, hogy elvont fogalmakat konkrét fogalmak kifejezéseivel értünk meg. Nem az irodalom feladata a metaforák vizsgálata, hanem mivel a természetes emberi nyelvek sajátja, a nyelvleírás része kell, hogy legyen. Ezt fejti ki George Lakoff metaforaelméletében (Kövecses 1998: 50–83; Tolcsvai Nagy 2001: 61–80; Lakoff–Johnson 1980: 104).

A langackeri kognitív nyelvészet a kognitív tudomány része, azzal szoros kapcsolatban áll. A nyelvet mint az elme egy képességét és működési módját vizsgálja. Elfogadja, hogy a nyelvi formák és jelentései is reprezentációk, továbbá hogy a nyelv és a fogalmi tudás között szoros kapcsolat van. Fontosnak tartja a nyelvi és nem nyelvi kategorizáció összefüggését, amelyek a megismerés elmebeli módjaival állnak kapcsolatban, például a térérzékeléssel (Tolcsvai Nagy 2001: 61–80). A Langacker által kidolgozott nyelvtanban központi szerepe van a szemantikának (Langacker 1999: 65).

Fontos, hogy a kognitív tudományban alkalmazott prototípus-elméletet kiterjeszti, s nemcsak a szemantikában reprezentált dolgokra vonatkoztatja, hanem a jelentésre, a jelentés-összetevőkre és a grammatikai kategóriákra, valamint a fonológiára is (Tolcsvai Nagy 1995, 2001: 70–80).

### A prototípus-elmélet

Szemantikai vizsgálataimhoz nélkülözhetetlen a prototípus-elmélet legfőbb sajátosságainak bemutatása. Az alábbiakban ennek rövid vázlatát készítettem el.

A pszichológia a fogalmi gondolkodásról azt mondja, hogy a propozíció (kijelentés) egy tényállásra vonatkozik. A propozíció legalapvetőbb alkotóeleme egy fogalom, amelyet a tárgyakból kategorizációval alakítunk ki. Azok a tárgyak tartoznak egy kategóriába, amelyek meghatározott tulajdonságegyüttessel rendelkeznek. Minden fogalomnak van egy prototípusa (azok a tulajdonságok, amelyek a legjobb példányokat írják le), valamint egy magja (a tulajdonságok, amelyek a legalapvetőbbek a fogalomba való tartozás szempontjából). A fogalmak közötti határok elmosódtak, így nincs meghatározva, hogy mi tagja a kategóriának, és mi nem. Ezért néhány dolog átkerülhet egy másik kategóriába is (például a padlizsán zöldség vagy gyümölcs) (Pléh 1998: 85; Kiefer 2002: 92–120).

A fogalmak példányait tipikusságuk szerint állíthatjuk sorba. Vagyis létezik egy tipikussági görbe, amely a fogalom példányainak eltérő tipikusságát jellemzi. A kategóriához való tartozást a tárgy tulajdonságainak a kategória prototípusához való hasonlósága határozza meg (Eysenck–Keanne 1997: 215–20).

A kognitív pszichológiában alkalmazott prototípus-elmélet nyelvtanra való langackeri kiterjesztésének egyik előnye, hogy az egyes kategóriához való tartozás rugalmasan értelmezendő. „Ez a tipizálás nem kívánja meg, hogy egy kategória minden tagja rendelkezzen egy adott jellemzővel (vagy hogy egyáltalán legyen bármilyen szembeötlő közös tulajdonság, amelyet mindenki oszt). Nem repülő madarak, tojásrakó emlősök, zöngétlen mássalhangzók így nem problematikusak; egy nyilvánvaló tulajdonság hiánya nem követi a kategóriából való eltávolításukat, inkább nem prototipikusnak rendeli őket. A prototípusmodell nem minimalista, bátorítja a lehető legteljesebb leírást, s megengedi egy entitásnak egy kategóriába való bevetelét, ha valaki nyomós okot talál a prototipikus tagokhoz való viszonyításban” (Langacker 1999: 17; Tolcsvai Nagy 1996: 319–25).

A Langacker-féle nyelvtan másik fontos jellemzője az egység fogalma. „Az egység az a szerkezet, amelyet a beszélő elég alaposan megtanult, hogy nagymértékben automatikusan tudja kezelni, anélkül hogy figyelmét annak különálló részeire vagy elrendezésükre összpontosítaná. Az egység belső komplexitása ellenére »előre csomagolt« konstruktumot alkot; ezért a beszélőnek nem szükséges arra figyelnie, hogy miképp rakja össze, könnyen bánhat vele egységes entitásként” (Langacker 1999: 19).

## A somogysárdi névanyag kognitív szemantikai vizsgálata

Az emberi tudás alapegysége a fogalom. „A fogalom nem elszigetelt alapegysége a gondolkodásnak, hanem legtöbbször csak az adott kognitív struktúra egészében értelmezhető” (Szilágyi 1996: 7). „A világról való tudás mentális szervezeti egységeit tárolják, vagyis a világ dolgairól való tapasztalatok óriási mennyiségét tárgyakban és osztályokban rendezik el” (Tolcsvai Nagy 2001: 74). Az osztályokba sorolás a megismert dolgok közös tulajdonságai alapján történik. A közös tulajdonságok az elemi észleléssel felfogható elemi tulajdonságok (szín, alak, méret stb.). Az osztályok vagy kategóriák folyton változnak, újabb példányok kerülhetnek hozzájuk. A kategóriáknak vannak nagyon tipikus, és vannak kevésbé jó példányai. A kategóriát legjobban jellemző példányokat prototípusnak nevezik.

A nevek fogalmi jelentésüket tekintve a kognitív pszichológiában alkalmazott (a fentiekben magyarózott) kategóriákba sorolhatók. A lónevek konvenció révén jelzik saját kategóriájukat. Konvenció a fajtának megfelelő kötött névkezdő betű. Az ügétóknél minden évben más, az ábécé soron következő betűje a született csikó nevének kezdőbetűje. A telivérek és a félvérek esetében az anyaállat nevének kezdőbetűje a mérvadó. Nemcsak a kezdőbetű a kötött, hanem a névadás iratlan szabálya is konvencionális, vagyis a csikónévnek emlékeztetnie kell az anyaállat nevére; ezáltal utal fajtájára is. Az anyanév és a csikónév jelentésük révén összefüggnek egymással, vagyis a névadási indítékből kapcsolatba kerülő, egymásra hasonlító nevek egymást erősítik a névadási szabályrendszerben.

A nevek fogalmi jelentésük alapján tehát egy-egy kategóriába sorolhatók. A kategóriák kohéziójáért bizonyos hasonlósági mechanizmusok felelősek (Eysenck–Keanne 1997: 215–60). Gyakran olyan kategóriákat hozunk létre, amelyek csak nagyon gyengén alapozhatók közös tulajdonságokra, ugyanakkor viszont koherensek (Eysenck–Keanne 1997: 215–60). Így a nevek jelentése révén kialakulhatnak névvilágok, amelyek szemantikailag egy-egy összefüggő fogalmi rendszert építenek ki. Az alábbi vizsgálat a prototípus-elmélet segítségével a kialakult névvilágokat, azok változásait és egymással való kapcsolatait elemzi. Az alábbiakban a somogysárdi ménes névanyagát vizsgálom.

### A nevek fogalmkörei (a somogysárdi lónevek esetében)

A névvilág kialakulását három tényező együttese határozza meg. Az EMBER, vagyis a névadó, a névhasználó, aki kapcsolatban van az állattal; a LÓ, amelynek a nevet adják és maga a NÉV, amelynek fogalmi jelentése szimbolikus kapcsolatot képez az ember és ló között.

#### A nevek fogalmi jelentése által kialakult fogalmkörök:

1. A gyorsaságra, külső, belső tulajdonságra utaló nevek
2. Az ember szellemi világából, tárgyi környezetéből származó nevek
3. Az ember természetes környezetéből való nevek
4. Az ember és más dimenziók kapcsolata
5. Az ember és a ló közötti kapcsolat kifejezését szolgáló nevek

1. A lóról való általános emberi tudás szerint az alábbi tulajdonságokat ismerheti a beszélő. A ló: nagyméretű (a magyar beszélőközösség számára a Magyarországon előforduló állatok közt a legnagyobb), négylábú, patás állat. Gyors, az emberrel való kapcsolatában megbízható, idomítható. A színe többfajta lehet a sárgától a pejen át a barnáig, de lehet fekete vagy fehér is.

A nevek fogalmi jelentése által kifejezett, a fentiekben felsorolt tulajdonságok:

Gyorsaság: *Friss, Fuvallat, Fúvóka, Let'Go,*<sup>26</sup> *Mozgó, Párduc, Pörgő, Pergőtűz, Röpke, Usgyi.*

Sok közöttük az átvitt értelmű, metaforikus név, amelyeknek jelentése a gyorsasággal, mint a versenyló egyik legfontosabb tulajdonságával, függ össze: *Röpke, Gazella, Párduc, Fuvallat, Usgyi.* Ez a tipizálás nem kívánja meg, hogy egy kategória minden tagja rendelkezzen egy adott jellemzővel (vagy hogy egyáltalán legyen bármilyen szembeötlő közös tulajdonság, amelyet mindenki ismer), ezért az átvitt értelmű nevek is beleférnek a gyorsaságot kifejező nevek kategóriájába.

Szörzet színe, külső megjelenés: *Fényes, Hamvas, Hamu, Napfény, Rubin, Ragyogó, Sma- ragdfény, Tűzfény, Pemete.*

Ezek jelentése vagy konkrétan a színre utal (*Hamvas* a szürkére), vagy a szörzet csillogó fényére: *Fényes, Tűzfény.*

A *Ragyogó* név a szörzet csillogására vagy a minőségére is vonatkozhat. Ennél tipikusabb tulajdonságra utal a konkrét színt jelző név: *Hamvas*, vagyis szürke. Végül a szörzeten lévő, speciálisan egy-egy lóra jellemző mintázatra, szőrcomóra is vonatkozhat a név, amely külső megjelenésében megkülönbözteti a csikót más egyedektől: *Paroli*, vagyis csillag. Az egy fogalmi körbe tartozó, külső tulajdonságra utaló nevek alapján láthatóvá válnak a ménésben már a születésükkor külső tulajdonságuk által feltűnő egyedek. A *Gidrán* név ma már fajtát jelöl, a sárga szín a fajta egyik meghatározó jellegzetessége. A *Fakó* a jellegzetes somogyásdi fakóra utal, amely sárgásszürke színű. A szörzet színére vonatkozó neveket együtt vizsgálva a ménésre jellemző színprofil is kirajzolódik.

Méret: *Jókora.*

Szellemi teljesítmény: *Frappáns, Jótálló, Józan, Óvatos, Szemfüles, Okos, Fortélyos.* Ezek a tulajdonságok a ló kiképezhetőségének fontos szempontjai. A képzéskor kedvező tulajdonságra utaló nevek között is vannak kifejező nevek: *Szemfüles, Okos*, és vannak kevésbé találó, illetve más állatokra inkább jellemző elnevezések: *Fortélyos, Frappáns.*

Viselkedés: *Jókedvű.*

Negatív tulajdonságok: *Nyugtalan, Nyűgös, Tékozló, Elmaradó, Veszteglő, Ösztönös, Gőgös, Léhűtő.*

A negatív tulajdonságok a lóval való bánást nehezítik meg. Negatív jelentésű nevek esetében vagy az apa-, illetőleg az anyaállat tulajdonsága állt a névadás hátterében, vagy (feltehetően nem tudatosan) óvó, védő szándékú volt a névválasztás. Ez utóbbi esetben a negatív tulajdonság előrevetítésével próbálták megakadályozni annak kialakulását.

A nevek világa nem zárt szemantikai világ. Tovább vizsgálva a fogalmi köröket, amelyeket a nevek jelentésük által alkotnak, megismerhető a névadó világa is. A ló külső-belső tulajdonságára vonatkozó nevekből kevés van. A többi átvitt értelmű, szimbolikus jelentésű. Ezeknek a neveknek a fogalmi jelentése már nem a lóra, hanem inkább a névadó személyére, annak szociokulturális körülményeire vonatkozik. Vagyis a ló belső-külső tulajdonságait leíró nevek szemantikai világa kitágul, más jelentésvilághoz kapcsolódik. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy milyen irányokban és hogyan terjednek ki a nevek fogalmi jelentései által létrehozott szemantikai világok.

## 2. Az ember világára kiterjedő fogalmi körök

### 2.1. Az ember tárgyi világa:

- Étel: *Ropi, Mézes, Delikátesz*
- Ital: *Nedű, Brandy, Snapsz*
- Gyógyszerek, mérgek: *Ópium, Gyógyír, Richtofit*
- Játék: *Fakutya, Jolly Joker, Tipp*

### 2.2. Az ember szellemi világa:

- Zene vagy más művészet: *Ritmus, Jódal, Menüett*

<sup>26</sup> A név helyesírása az anyakönyvezést követi.

- Börtön, katonaság: *Cella, Parancs, Obsitos*
- Emberek közötti kommunikációs eszközök: *Napló, Nokia, Téka*

Az ételek, italok nevei a hétköznapi emberi élet kellékei. Azok közül is jelentésüket tekintve az ember számára inkább pozitív, különleges dolgokra utalnak. A *Mézes* az édességre vonatkozik, a *Delikátesz* az ételek ízét fokozó, ízesítésre alkalmas szer, a *Ropi* pedig az étkezés után vagy az étkezések között nassolásra való. Az italnevek is főként különleges aromájú, ritka alkalmakra szolgáló italok nevei. A *Nedű*, amelynek eredeti jelentése gyümölcsben vagy más növényi részben keletkezett, táplálékul szolgáló lé, a többletjelentéssel gazdagodott (finom, nemes ital, főként bor) fogalomra utal.

A gyógyszerekkel kapcsolatos általános kifejezések (*Gyógyír, Csodaszer*) bókoló jellegűek. A *Richtofit* név tipikus lehet azok számára, akik sportolnak, így annak is, aki lovagol. A *Richtofit* sportkrém az izomláz, izomfájdalom gyógyítására alkalmas.

A játék olyan, szintén pozitív jelentésű fogalom, amelyben az emberek kreativitása, személyiségük igazi valója is megmutatkozik.

Az ember tárgyi világára utaló lónevek pozitív jelentésűek. Ezekben a fogalmakban kifejeződik a névadók állatok iránti tisztelete, humanitása.

Az ember szellemi világára utaló fogalmakörök közül a zenével kapcsolatos kifejezések a jó harmonikus, összerendezett mozgásával hozhatók összefüggésbe. A katonaságra vonatkozó kifejezések egyértelműen a ménes jellegének megváltozásával függnek össze. (1993-tól katonai ménesnek minősül a somogyárdi ménes. Ezek a nevek azóta kerültek a névvilágba.)

Az emberi kommunikációval kapcsolatos nevek közül csak néhányat találunk. A telefonmárka *Nokia*, illetve a *Napló*, valamint a *Téka* az emberi világ elemei. Ezeknek a neveknek a jelentései is inkább pozitívak. A *Nokia* szó 1993-ban (amikor a *Nokia* nevet viselő ló született) népszerű, jó márkára utalt.

Az emberi világ fogalmi körei bővülnek nem tipikus elemekkel is: *Politikus, Restancia, Rész, Forgólány, Ónémet, Periódus* stb. Ezek a kifejezések a fent említett emberi világ fogalomköreinek peremére esnek. A gyűjtőfogalmaknak (ételeknek, italoknak, gyógyszereknek, mérgeknek, játékoknak, a zene és művészet, a börtön, a katonaság, az emberek közötti kommunikációs eszközök kifejezéseinek) nem a legjobb példái.

Érdekes a börtönnel kapcsolatos fogalmakör kialakulása. Ezek a kifejezések (*Leláncolt, Elítélt, Rabnő, Cella*) negatív bókoló jellegűek. Megléttük összefüggésbe hozható a névadó személyes élethelyzetével. (Az állandó névadó és a fenti nevek gyakori előfordulása utalhat erre.)

A szemantikai világból teljesen hiányoznak a gépek, a különböző mechanikai vagy elektronikai berendezések elnevezései. (Az egyetlen telefonmárka neve nem tipikus.) Ezeknek a neveknek a hiánya is összefügghet a névadó nemével és szociokulturális hátterével. A névadók a somogyárdi ménesben nők (konkrétan két személy), az ő világukból feltehetően hiányzik a gép világa. Továbbá a gépek élettelenisége és a lovak mozgékonyasága, gyorsasága között túl nagy a kontraszt, feltehetően ezért sem adtak efféle neveket.

A szemantikai világból hiányoznak a számok is. A sorrendiséget kifejezőkre nem található példa, a rész-egész viszonyra is csak egy-két elnevezés utal (*Terc, Quartett*). Hiányoznak a geometriai alakok nevei is. Feltehető, hogy ezek a fogalmak szintén távol esnek a névadók érdeklődésétől.

### 3. Az ember és a természet kapcsolata

- Növények: *Pityóka, Rókaomba, Birs, Estike*
- Állatok: *Ólyv, Pacsirta, Racka*
- Évszakok: *Zima, Téli Rege*
- Földrajzi nevek: *Marokkó, Missouri, Kenya*
- Más természeti jelenségek: *Oázis, Napfény, Lavina*
- Égitestek, csillagképek: *Mars, Orion*
- Ásványok, elemek: *Törtarany, Rubint, Markazit*



Az ember és természetes környezete közötti kapcsolatra utaló nevek közül a növények nevei vagy bókoló jellegűek (*Estike, Nárcisz*), vagy negatív bókot kifejezőek (*Penészvirág, Rókagomba*). A földrajzi nevek, az ásványok elnevezései, a természeti jelenségek többsége pozitív jelentésű; az ember számára szép, csodálatba ejtő tájat, jelenséget fejeznek ki (*Oázis, Missouri, Napfény*). Ezeknek is bókoló jellegük van, az ember és a ló kapcsolatát erősítik.

Vannak kevésbé tipikus nevek is: *Nigéria, Zambezi, Zsurló*. A zsurló a népi gyógyászatban ismert gyógynövény. A név jelentése utalhat a növény gyógyító hatására, a szervezetet tisztító jellegre, amely kifejezheti az ember és a ló közötti kapcsolat őszinte voltát is.

Az állatok neveinek átvitt használata utalhat a gyors mozgásra (*Ölyv*) is. A *Pacsirta*, a kora reggel énekelő madár a fényesség kezdetével (a hajnallal) hozható kapcsolatba. Ez a név metaforikusan vonatkozhat a ló fényes szőrére. Az ember és természetes környezete közötti viszony kevésbé tipikus példája a *Racka*. A racka hosszú szőrű, csavart szarvú parlagi juh fajta (Magyar értelmező kéziszótár 1972: 1136).

#### 4. Az ember és más dimenziók kapcsolata

- Vallás: *Imám, Zsoltár, Jelenés, Próféta*
- Mágia, varázslás: *Javasasszony, Máglya, Rontás*
- Földön kívüli jelenségek: *Bermuda, Ufófény*
- Mitológikus tartalmú nevek: *Odüsszeusz, Kirke, Penelope*

Ezeknek a neveknek a fogalmi jelentése misztikus, csodálatos, mély emberi érzésekre utal. Az ember világából, világának látásmódjából valók. Többnyire bókoló jellegűek. Az összes név 20%-át teszik ki, ilyen módon tükrözik a névadók világlátását, érdeklődését is. Az emberek közül inkább a nők fogékonyabbak a misztikum iránt, ezért ezeknek a neveknek a gyakori előfordulása is igazolhatja a névadók nemével kapcsolatos feltevéseket.

5. Az ötödik nagy fogalmi kör az emberek egymás közötti viszonyára, valamint az ember és a ló kapcsolatára vonatkozó nevek csoportja. Ezek a ló emberi rangra való emelését is kifejezik.

- Kedveskedő, bókoló nevek: *Non Plus Ultra, Menő, Nova, Nemes*
- Emberre utaló bóknevek: *Öntevékeny, Nyalka, Nevető*
- Nőkre vonatkozó kifejezések: *Nőcske, Úrinő, Céda, Miss Flanc*
- Emberi párkapcsolatra vonatkozó nevek: *Párta, Nász, Frigy*
- Kedvezőtlen tulajdonságokra vonatkozó nevek: *Névtelen, Oktalan, Tékozló*
- Híres emberek, filmszereplők nevei: *Mr. Bean, Cicero, Rocky*
- Személynevek: *Renáta, Ráchel, Petronella*

A kedveskedő, bókoló nevekben az ember legjobbra, a legnemesebb emberi magatartásra való törekvése fejeződik ki. Az emberre utaló bóknevek jelentése az ember világában kedvező tulajdonságokra, magatartástípusokra utal (*Nyalka, Öntevékeny*). A híres emberek, filmsztárok nevének választása mögött az ember sztárságra való törekvése, kiemelkedni vágyása állhat (*Rocky*).

A nőkre vonatkozó nevek inkább negatív jelentésűek. E névcsoport jelentései között finom fokozatosság figyelhető meg: a kissé cinikus kifejezéstől (*Miss Flanc*) kiindulva eljuthatunk a durvább, sértőbb jelentésű névig is (*Céda*). Női névadókra utalnak ezek a nevek, hiszen a nők kritikusanabb saját nemükkel szemben, ugyanakkor optimistábbak a házassággal kapcsolatban (*Párta, Frigy, Jegykendő*). A párkapcsolatok témája jóval gyakoribb a nők egymás közti kommunikációjában.

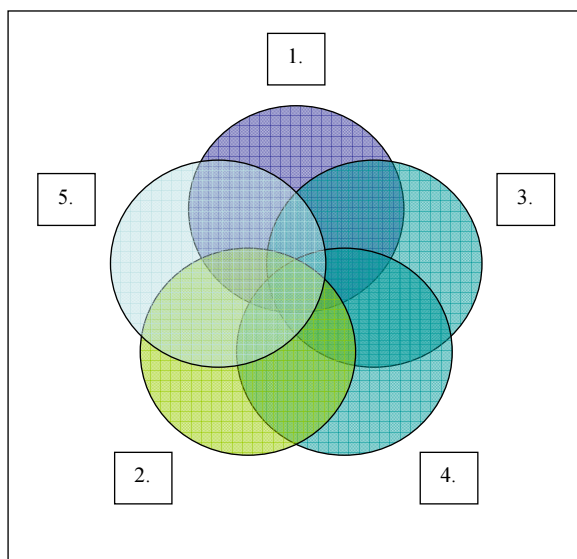
Az összes lónév közül a személynevek a leggyakoribbak. Ezek a nevek inkább előkelő keresztnevek, sok esetben a divatot követik. A divatos, szép hangzású nevek is kifejezik az ember ló iránti tiszteletét, valamint a ló emberi rangra való emelését. A névadó méltónak tartja rá a szép, nemes állatot, hogy elegáns hangzású nevet kapjon. Nem tekintik profanizálásnak, hanem inkább dicsőségnek gondolják a nemes állat különleges személynévvel való elnevezését.

A kedvezőtlen tulajdonságra, az emberi világ negatív magatartástípusaira utaló nevek fel-foghatóak bajelhárító, óvóneveknek is, hiszen ha egy versenyló bármelyik említett negatív tulajdonsággal bír, az különösen kedvezőtlen a versenyeken való teljesítménye szempontjából (*Oktalan, Tékozló, Nyügös, Veszteglő, Elmaradó*) (vö. Soltész 1976: 144–54).<sup>27</sup>

Személynév más állatnak is adható. A bókoló kifejezések inkább az állat és a gondozója közti kapcsolatra utalnak, nem kifejezetten a lóra. Ezért ezeknek a neveknek a fogalomkörei már távol esnek a lóra vonatkozó tipikus külső vagy belső tulajdonságot kifejező nevek fogalomköreitől.

Összegezve tehát az eddig vizsgált nevek jelentéseiről tett megállapításokat:

A nevek fogalmi jelentései fogalomköröket hoznak létre. Az egy fogalomhoz tartozó nevek között vannak a fogalmat reprezentáló, prototipikus nevek, és vannak kevésbé kifejező elnevezések. Így a fogalomkörökhöz tartozó nevek közt a fenti szempont szerint tipikussági sorrend állítható fel. A kialakult fogalomkörök határai nem élesek, néha másokkal összemosódhatnak. Ennek eredményeként egy-egy fogalom több kategóriába is beletartozhat. Az elnevezések egy része a lovak világából való. A lóra vonatkozó leíró-jellemző nevek által a ló külső vagy belső tulajdonságai tudhatók meg. Ezek a nevek a szemantikai világnak csak egy részét képezik, a többi kitér különböző irányokban. Egyik iránya az ember, tehát a névadó világa, amelynek szellemi, tárgyi szférájába is betekintést nyújthatnak a nevek jelentései. Egy másik irány a természetes környezet, a földön túli transzcendentális létszféra, valamint a földön kívüli világ felé mutat. A kialakult fogalomkörök egymással való kapcsolatát az alábbi ábra szemlélteti:



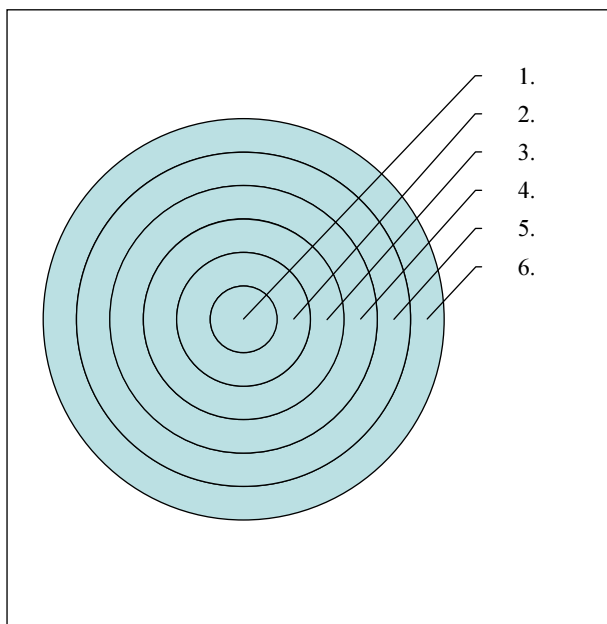
1. a ló világa (tulajdonságai)
2. az ember világa
3. a természetes környezet
4. más dimenziók
5. az ember és a ló kapcsolata

(Ha más méneselek névanyagát tekintenénk át, feltehetően találunk más világokat is, amelyek kapcsolatba hozhatóak a fent említettekkel.)

<sup>27</sup> J. Soltész Katalin is felveti az óvónevek létezését a lóneveknél, de a névadást ebben az esetben nem tartja tudatosnak.

### A fogalomkörök tipikussági sorrendje

A lóval kapcsolatos általános emberi tudás alapján a ló külső-belső tulajdonságait leíró nevek a legkifejezőbbek. A fentiekből látható, hogy a nevek nagy része már nemcsak a ló tulajdonságaira vonatkozik, hanem az ember, a névadó világát is feltárja. A kitágult névvilág sokszínű névválasztékot mutat. Vannak olyanok, amelyeket jó lóneveknek, és vannak, amelyeket kevésbé jóknak tekintünk. Általános elvárásunk az, hogy a név valamilyen módon kifejezze az egyedet, utaljon rá. Ilyen értelemben a vázolt névvilágok között is felállítható tipikussági sorrend. A lóra vonatkozó információt (gyorsaság, szín, fajta stb.) kifejező nevet prototipikusnak tekint a beszélő. Ezért ha a tipikussági sorrend fokozatait koncentrikus körökkel modelláljuk, a legbelső, legtipikusabb a lóra vonatkozó fizikai tulajdonságok neveinek fogalomköre lesz:



1. A gyorsaságra, külső-belső tulajdonságra utaló nevek
2. Az ember szellemi világából származó nevek
3. Az ember tárgyi környezetéből való nevek
4. Az ember természetes környezetéből való nevek
5. Az ember és más dimenziók kapcsolatára utaló nevek
6. Az ember és a ló közötti kapcsolatot kifejező nevek

Kifelé haladva a második és a harmadik körben az ember (vagyis a névadó) szellemi, majd tárgyi világából származó nevek következnek. Sok ezek közül összefüggésbe hozható a nevet viselő lóval.

A legbelső körtől távolabb kerülnek az ember természetes környezetéből való nevek, ezek a kifelé haladó negyedik kört képezik. A tipikusságot illetően a határt a más állatokról kapott nevek jelentik. A földrajzi, a természeti jelenségek neveitől kezdve az ember és más dimenziók kapcsolata utalók, valamint az ember és a ló közvetlen kapcsolatát kifejező nevek már nem tekinthetők

a lónévvel kapcsolatos általános emberi elvárásunknak megfelelő tipikus neveknek. Ezek nagyrészt bókoló jellegűek, melyek – bár kifejezik az ember és az állat viszonyát – elsősorban nem a lóra vonatkoznak. Lehetnek más állatok nevei is, így nem egyértelmű az egyedre való konkrét utalás.

### A nevek jelentésének szemantikai kapcsolatai

Az, hogy a név jelentése mennyire tipikusan az egyedre vonatkozik, a névválasztás szempontjait is befolyásolja. Vannak nevek, amelyeknél (például a versenylő valamilyen jellemző külső vagy belső tulajdonságát kifejező neveknel) – bár konvencióban születtek – a lóra való utaláskor nincs szükség az anyaállat nevére. Vannak azonban olyanok is, amelyek csak az anyaállat nevével együtt utalnak az adott lóra.

A névadási indítékokat vizsgálva külön csoportba sorolhatók azok a nevek, amelyeknél a névadás motívuma az anyaállat nevére való utalás. Ezek között számos olyan név található, ahol a névadás indítéka az anyanév fogalmi jelentése. A csikó és az anyanév jelentése a strukturalista jelentésselmélet szerint mezőösszefüggést alkot (Károly 1970: 60).<sup>28</sup> A két név jelentésének összefüggését a névválasztás szabályainak egyre kötöttebbé válása is megköveteli. Vagyis a született egyed nevének utalnia kell az anyaállatra, egyben a ló származási helyére is.

Az alábbi szemantikai vizsgálat kiindulópontjai azok a nevek, amelyek a névadás szabályából adódóan kapcsolatban vannak egymással. A csikó- és az anyanév fogalmi jelentése közötti kapcsolat nemcsak a strukturalista szemléletű mezőösszefüggéssel írható le, hanem más szempontú szemantikai vizsgálattal is megközelíthető. A kognitív pszichológia által használt módszerek a szemantikára is alkalmazhatóak. Az alábbiakban a kognitív pszichológiában alkalmazott, az általános emberi megértést modelláló mechanizmusok segítségével vizsgálom a nevek szemantikai kapcsolatait.

A csikó- és az anyanév közötti viszony az összetettebb fogalmi kapcsolatok bemutatására szolgáló tudáskeretek, forgatókönyvek segítségével is megérthető.

1. A csikónév-anyanév fogalmi jelentésének kapcsolata alapján az alábbi fogalomkörök körvonalazódnak.

A kialakult fogalmi körök (az első név a csikó, a második az anyja neve):

- Zenével kapcsolatos fogalmak: *Egyhangú–Unisono, Jódal–Rapszódia, Karmester–Duett, Menüett–Song*
- Étellel, itallal kapcsolatos fogalmak: *Borecet–Berenice, Borszesz–Berenice, Bor–Nedű, Delikátesz–Non Plus Ultra, Borvirág–Brandy, Mézes–Nyalánk, Snapsz–Nedű*
- Fémek, vegyületek nevei: *Markazit–Arany, Törtarany–Arany*
- Növénynevek: *Birs–Gránátalma, Csiperke–Galóca, Estike–Nárcisz, Lótusz–Tubarózsa, Csete–Gránátalma*
- Gyógyszerek, mérgek: *Csodaszer–Richtofit, Ópium–Gyógyír, Richtofit–Sportkrém*
- Játékkal kapcsolatos nevek: *Fakutya–Lavina, Téli Rege–Fakutya, Játzsma–Játékos, Jolly Joker–Játzsma*
- Mágia, varázslás: *Javasasszony–Acres Magnus, Előjel–Ómen, Bájoló–Ómen, Remény–Kabala*
- Mitologikus tartalmú fogalmak: *Kirke–Röpke, Odüsszeusz–Penelope*
- Nőkkel kapcsolatos fogalmak: *Céda–Nőcske, Menő–Csinos, Rűzs–Pomádé*
- Párkapcsolatra utaló fogalmak: *Frigy–Flört, Flanc–Flört, Nász–Jegykendő*
- Börtönnel kapcsolatos fogalmak: *Léhűtő–Cella, Leláncolt–Elítélt*

<sup>28</sup> „A szó jelentésének más szavaktól függő voltára Saussure mutatott rá először.”

Az emberi tudásban a fogalmak kapcsolatban állnak egymással, viszonylag állandó szerkezeteket kialakítva. Ezek a magasabb rendű, összetett reprezentációk (összetett fogalmak) több típusba sorolhatók. Az összetett tudás elrendezésének módját elsőként Bartlett írta le a séma kategóriában, majd Minsky munkájára (Minsky 1975: 212) alapozva Van Dijk (Van Dijk 1977/1982) a különböző típusokban létező összetett tudást a tudáskeret kategóriával, végül Shank-Abelson egy másik hasonló, de eltérő hangsúlyú modellel, a forgatókönyv-elmélettel reprezentálta (Tolcsvai Nagy 2001: 74–5). A tudáskerettel, illetve a forgatókönyv-elmélettel megragadható a lónevek fogalmi mögötti általános emberi tudásunk szerveződése. Az alábbiakban ennek az összetett tudásnak néhány vizsgálati módját mutatom be. A forgatókönyv-elmélet magyarázata előtt a sémákkal kapcsolatban is szükségesnek látszik néhány gondolatot megfogalmazni.

2. A sémák. Az emberi tudás komplex szerveződésének megértésére szolgáló leggyakrabban használt elméleti konstrukció a séma. Fogalmak strukturált csoportját jelenti, amely általános tudást jellemez; események, eseménysorozatok, képzetek, szituációk, viszonyok, tárgyak reprezentációjára is alkalmas. A sémák közös jellemzője, hogy különböző relációk alkotják, vagyis változók/üres helyek és ezek értékei. A változók/üres helyek fogalmakat vagy más alsémákat tartalmaznak. Az értékek azokra a konkrét fogalmakra vonatkoznak, amelyek betöltik az üres helyeket. Ugyanakkor gyakran üresen maradnak a sémákban a betöltendő helyek, vagy alapértelmezés kapcsolódhat hozzájuk, amit akkor tételezünk fel, ha egy hely nincs betöltve. A sémák egyszerű és összetettebb fogalmak reprezentációjaként is alkalmazhatók.

3. A tudáskeret egy központi fogalom köré elrendezett tudáselemek készlete, amely lehetővé teszi a verbális közlemény létrehozását és megértését a nem kifejtett elemeknek a kognitív műveletekben való működtetésével. „A keret tehát egy olyan adatstruktúra, amely egy sztereotip helyzetet reprezentál. Mindegyik kerethez sokfajta ismeret kapcsolódik. Néhány azt tartalmazza, hogy milyen esemény várható a következő lépésben” (Minsky 1975: 212; Tolcsvai Nagy 2001: 75). Van Dijk rendszerében a tudáskeret a nyelvi interakció előfeltételeit, az interakció lefolyásának menetét, a szerepviszonyokat is tartalmazza. A nevek jelentései által létrehozott tudáskeretek az anya- és a csikónév fogalmi jelentése közötti, valamint a csikónevek egymással való szoros kapcsolata, közös fogalomkörökbe való szerveződése révén jönnek létre.

Az alábbi fogalmak kapcsolatai tudáskeretekben szerveződnek:

Az ételek, italok, a fémek és vegyületek, a növények, a gyógyszerek, a mérgek neveinek tudáskereteire néhány példa:<sup>29</sup>

ÉTEL

Központi fogalom: konyha. Kellékei: *Borecet (Berenice)*, *Borszesz (Berenice)*, *Delikátesz (Non Plus Ultra)*.

ITAL

Központi fogalom: finom, alkoholtartalmú készítmények. *Bor (Nedű)*, *Snapsz (Nedű)*, *Borvirág (Brandy)*.

ÉDESSÉG

Központi fogalom: sütemény. *Mézes (Nyalánk)*.

NÖVÉNYEK

Központi fogalom: gombák. *Csiperke (Galóca)*.

Központi fogalom: virágok. *Estike (Nárcisz)*, *Lótusz (Tubarózsa)*, *Dália (Nárcisz)*.

Központi fogalom: gyümölcs. *Birs (Gránátalma)*.

FÉMEK

<sup>29</sup> A csikó neve elől áll, az anyja neve zárójelben szerepel.

Központi fogalom: ékszerként használt ásványok, nemesfémek. *Törtarany (Arany)*, *Markazit (Arany)*.

#### ÁSVÁNYOK, DRÁGAKÖVEK

Központi fogalom: ékszerként használt drágakő. *Opál (Gyöngy)*, *Nefrit (Gyöngy)*.

4. Az összetett tudás másik megközelítésben a forgatókönyv kategóriával is kifejezhető. A forgatókönyvek segítségével megérthetőek azok a következtetések, amelyeket az emberek történetek megértése során vonnak le. „A forgatókönyv egy nyelvi interakció lefolyásának menetét, az interakció társadalmi intézményeit tartalmazza” (Tolcsvai Nagy 2001: 76). A forgatókönyv működtetésekor megértésfolyamat zajlik le, amelyben a hallottakat és a látottakat tudott cselekvés-összefüggésekkel felszínre hozza a beszélő, a hallgató pedig így megérti. „A forgatókönyv tehát cselekvéssorokat tartalmaz, amelyeket egymás után végrehajtunk, amikor egy sztereotipikus esemény lezajlik” (Eysenck–Keanne 1997: 215–20). A forgatókönyv tartalmazza azokat a tárgyakat és személyeket is, amelyekkel adott kontextusban várhatóan találkozunk. Tartalmaz üres helyeket és szerepeket is. A szerephelyek a forgatókönyv azon részeit fejezik ki, amelyeket konkrét személyek töltenek be adott szituációban. A forgatókönyv-elmélettel is leírhatók a fogalmi jelentésük alapján összefüggésben lévő lónevek szeman-  
tikai kapcsolatai.

Forgatókönyv neve: Esküvő (*Frigy, Nász*)

Alcselekvések:

Előkészületek	A násznép gyülekezése A zenészek megérkezése A menyasszony öltöztetése ( <i>Párta</i> ) ( <i>Rúzs</i> ) A vőlegény megérkezése ( <i>Jegykendő</i> ) Kikérés Elindulás a templomba
Szertartás	A vendégek helyet foglalása Az ifjú pár bevonulása ( <i>Jegyés</i> ) A házasságkötés, a jegygyűrű átadása ( <i>Rubin</i> ) Gratulációk
Vacsora	Visszaérkezés a lakodalom helyszínére Köszöntések Vacsora (a szokásokkal együtt)

A vacsorával kapcsolatban a forgatókönyvek eltérhetnek egyes tájanként is. Más-más szokás jellemző a különböző népcsoportokra, más városban és falun.

Egy másik példa a forgatókönyvre:

A *Bor*, *Snapsz*, *Borvirág* nevek kapcsolatának megértését azon az emberi tapasztalaton alapuló forgatókönyv modellálhatja, hogy a nagyobb mértékű bor- vagy alkoholfogyasztás az arcon látható hajszálér-elváltozást idézi elő. Jelen esetben egy kocsmai „esemény” forgatókönyve aktiválódik bennünk. A borvirágos arcú vagy orrú emberek rendszeresen fogyasztanak alkoholt, törzshelyük általában a kocsmá.

A forgatókönyv neve: Borozgatás a kocsmában

Négy fő összetevőre osztható: belépés, rendelés, ivás, távozás. Valamennyi fő összetevő alcselekvésekből áll. A belépéskor asztal választása, majd leülés az asztal mellé. Rendelés (általában a szokásos kérése), a kocsmáros kiönti az italt, közben beszélgetés, dohányzás. (A szokásos ital azért tartozik ehhez a sémához, mert a *Borvirág* név fogalmi jelentése a kocsmát jól ismerő törzsvendégre jellemző.) Az ivás: az ital kiszolgálása, iszogatás, beszélgetés. Végül a távozás fázisá-

hoz tartozó cselekvések: fizetés (mivel szokásos italtól van szó, többnyire tisztában van a vendég az ital árával), a kocsmáros a pénztárgép kasszájába teszi a pénzt, majd távozás.

Az alcsелеkvésekhez szerephelyek kapcsolódnak. Ebben az esetben a kocsmáros (például: kövér, kopaszodó, fehér köténes, mély hangú), a kocsmában lévő emberek (borvirágos orruák, rosszul öltözöttek, többnyire férfiak). Magával a hellyel kapcsolatban is lehet emléke a beszélőnek. A kocsmá: füstös, egyszerű berendezésű, nem igazán tiszta, a nappali fényben is kevésbé világos helyiség.

A forgatókönyvek működésekor lezajló megértési folyamatokban nem aktiválódik minden egyes előhíváskor a forgatókönyv valamennyi része, gyakran bizonyos részek aktivációja is elégséges a megértéshez. A *Jegykendő* névről tudható, hogy a házasságkötés kelléke, amelyet a férfiak viselnek a zakójuk zsebében. A megértéshez elegendő előhívni a házasságkötés szertartásával kapcsolatos kellékek ismeretét, a forgatókönyvnek a ceremóniával és az azt követő eseményekkel kapcsolatos része nem aktiválódik. A *Borvirág* név a borivás következménye, megértéséhez az egész forgatókönyvet ismerjük.

A somogyárdi ménes névanyagának szemantikai világáról kognitív vizsgálattal az alábbiak állapíthatók meg:

A beszélő az általános emberi tudáson alapuló elvárásai alapján tipikus lónévnek tartja a ló fizikai tulajdonságait (külső, belső, teljesítményére vonatkozó sajátosságait) kifejező neveket. Ezek a nevek közvetlenül utalnak arra az egyedre, amely viseli az elnevezést. A ménesben tenyésztett lovakkal kapcsolatos célok azonban egyre inkább változnak. Új fajtákat tenyésztettek ki, amelyeknél a név nem feltétlenül az egyedre, hanem annak tenyészhelyére, vérvonalára utal. A névadási kötöttségek befolyásolják a névadás indítékát, amelynek következtében a nevek közötti kapcsolatok is mások lesznek. Ezért a névválasztásnál figyelembe kell venni többek közt azt is, hogy a csikónév az anyaállat nevére utaljon.

Ezenfelül a névadásnak meg kell felelnie a fajtára jellemző követelményeknek is (kötött kezdőbetű). Így a nevek fogalmi jelentései által létrehozott szemantikai világ folyton változik, más-más irányokba nyílik ki. Míg azok a nevek, amelyek a ló jellegzetes fizikai tulajdonságait írták le, elsősorban a lovak világából valók, a többi (nem feltétlenül lóra vonatkozó) név már nem leíró jellegű, s egyre inkább az ember világából, a névadók világából kerül ki. Ez a világ feltárható, megismerhető. A névadó hétköznapi, személyisége, érdeklődése és nem utolsósorban az általa való viszonya is megérthető.

A nem prototipikus nevek által létrehozott szemantikai világ is érdekes lehet. A nevek fogalmi jelentései révén kialakult fogalomkörök a névadóról tudósítanak. Ha a (nevet adó) közösség névadási szabályait nem ismerő beszélő találkozik ezekkel a nevekkel, számára nem egyértelmű, hogy lovak neveiről van szó. Csak azokat tekinti lóneveknek, amelyek számára is prototipikusak. (Például a szörzet színére jellemző *Fakó*, *Hamvas* nevet. Ezek leíró-jellemző nevek.) Viszont a nevek fogalmi jelentései közötti szemantikai kapcsolatot megérti, mert azok általános emberi tudáson alapulnak (*Richtofit-Sportkrém*).<sup>30</sup> A nevek közötti jelentésbeli kapcsolatok megértését modellálják az általános emberi tudás szerveződése (tudáskeretek, sémák, forgatókönyvek). A beszélő a nevekhez tartozó szociokulturális körülményekkel együtt, illetve azok segítségével tekinti őket névnek. Erre a többlettudásra pedig szükség van ahhoz, hogy egyáltalán névként kezelje őket. Enélkül a *Richtofit* nevet csak eredeti jelentésében, sportkrémnek tudná értelmezni.

<sup>30</sup> Az első a csikó, a második az anyaállat neve.

## Összegzés

A kutatás anyaggyűjtése az állatnevekre, szűkebben a lónevekre korlátozódott. Azok közül is a zárt rendszerű ménesek erősen konvencionális névadásával foglalkoztam. E névanyag nemcsak a névadási szokásokra, a speciális névadási indítékokra világít rá, hanem lehetőséget ad nyelvi, illetve szemantikai vizsgálatok alkalmazására, bővítésére, kipróbálására is.

Milyen többletet nyújt a kutatások számára a kognitív szemantikai vizsgálat? Felfejthetőek azok a megértési mechanizmusok, amelyek a nevet névvé teszik, amelyek az egymással összetartozó nevek szemantikai világát létrehozzák. Így láthatóvá válik a névadó világa, illetve az ember-állat kapcsolat milyensége is. Ez a látásmód nem leltárt készít a szemantikai kategóriákról, hanem azok létrejöttének okait kutatja.

A szemantikai világ alakítója a névadó. A névadó közvetlen kapcsolatban van a született állattal és az anyaállattal, s napi kapcsolatban áll a gondozókkal. Ismeri az állatok tulajdonságait, emellett tudja a névadás szabályait, tisztában van kötöttségeivel. A nevek jelentése megmutatja a nevet adók találatkonyságát, amely szorosan összefügg a névadók szociokulturális világával. A nevek fogalmi jelentései által létrehozott fogalomkörök is ezt a világot tükrözik (az ember szellemi, tárgyi szféráját, természettel való kapcsolatát, más dimenziók iránti érdeklődését stb.), továbbá utalhatnak a névadók nemére is. Ez a világ megérthető a lovakkal nem foglalkozó ember számára is. Általános emberi háttértudás segítségével, a megértési mechanizmusokat mozgósítva bármely magyar anyanyelvű beszélő képes megérteni a nevek közötti szemantikai kapcsolatokat, ezáltal névként elfogadni az általános elvárásainak nem vagy kevésbé megfelelő neveket is.

Vagyis egyfajta többlettudás az (Hegedűs 1997: 5–8, 1999: 314–7; Tolcsvai Nagy 1997: 600–6), amely segít a nevet névként elfogadni. Ez a többlettudás tartalmazza a névadás szabályait is (miszerint az egyes egyedek egymással való kapcsolatát a nevek jelentésével is ki kell fejezni), s ehhez igazodnak a nevek fogalmi jelentései. (Így érthető meg, hogy a *Smaragdfény* név hogyan lehet lónév, és miért adták a névadók a *Biborfény* anyaállat neve után.) Vagyis a két név közti szemantikai kapcsolaton túl a névadás szándéka is feltárható. Ez a névszemantikai vizsgálat tanulságul szolgálhat más névvizsgálatok számára is. A személynevek esetében talán megválaszolhatóbbak a névdivat, a névválasztás kérdései, nagyobb hangsúlyt kaphatna a névlélektan, s a tulajdonnév névként való értelmezését is finomíthatja.

Az állatnévadás egy szeletének kutatása a hiánypótláson túl további kérdések megválaszolásának alapja is lehet. E területen belül is maradtak még megoldatlan problémák. Viszont a lóneveken, vagyis egy konkrét névanyagon alkalmazott nyelvi, szemantikai vizsgálati módszerek a további kutatások pontos kérdésfeltevéseit szolgálhatják.

## SZAKIRODALOM

- Boszik Nóra, Sz.–Várady Jenő 1976. *Lovásélet Magyarországon*. IPV, Budapest.
- Chomsky, Noam 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Eysenck, Michael W.–Keanne, Mark T. 1997. *Kognitív pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály–Rác Endre (szerk.) 1983. *Név és társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 160. Budapest.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Halliday, M. A. K.–Hasan, Ruquaya 1976. *Cohesion in English*. Longman, London.
- Hecker, Walter 1994. *A Bábolnai Arab Ménés*. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.
- Hegedűs Attila 1997. Mi a tulajdonnév? 1. *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
- Hegedűs Attila 1999. Mi a tulajdonnév? 2. *Névtani Értesítő* 21: 314–7.
- Juhász József–Szőke István 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.



- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: Balogh Lajos–Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet*. Zalaegerszeg, 278–94.
- Kiefer Ferenc 2002. *Jelentélmélet*. Corvina, Budapest.
- Király Lajos 2003. Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban. *Örökség Kaposi Kiskönyvtár* 24. Kaposvár.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba–Györi Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest, 50–82.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1999. Assessing the cognitive linguistic enterprise. *Cognitive Linguistics Research* 15. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Magyar Méneskönyv 1995. XXVI. kötet. 1990–1994. Budapest.
- Magyar Ügető Méneskönyv 1997. XVIII. kötet. 1991–1996. Budapest.
- Minsky, Marvin 1975. A Framework for Representing Knowledge. In: P. H. Winston (ed.): *The Psychology of Computer Vision*. MacGraw-Hill, New York, 211–78.
- Nemesné Kis Szilvia 2003. *Névadási szokások ménesekben*. Dávid Kiadó, Kaposvár.
- Pléh Csaba 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex, Budapest. (Test és lélek)
- Schandl József 1959. *Lótenyésztés*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Soltész Katalin, J. 1976. Lónevek. *Magyar Nyelvőr* 100: 144–54.
- Soltész Katalin, J. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Soltész Katalin, J. 1986. Újabb állatnévadási vizsgálatok. *Magyar Nyelvőr* 110: 129–37.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1995. Kognitív szemantika és stilisztika. In: Búky László–Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei II*. Szeged, 169–79.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoporthoz. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 209. 600–6.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tóth Imre, H. 1996. *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig*. Savaria University Press, Szombathely.
- Van Dijk, Teun A. 1977/1982. Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés. In: Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutató-sok Intézete, Újvidék, 137–85.
- Zsilka János 1975. *A jelentés szerkezete. A jelentés-mozgás egysége*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nemesné Kis Szilvia

## SUMMARY

*Nemesné Kis, Szilvia*

### On horses

This paper represents a section of a neglected area of onomatology: the research of names given to animals. It discusses special manners of animal naming, focussing on name giving in horse-breeding establishments. The general principles of horse name giving in Hungary are made clear first; then, the naming habits of Somogyárd, a settlement in Southern Hungary are discussed in detail. From among her investigations of the body of names she collected, the author highlights a novel analysis of name semantics by way of which she circumscribes the notional areas that emerge from the meanings of the names and describes the semantic interrelations among the names discussed. The aim of the paper is to complement traditional onomatological research and compare it with a new way of analysing names, the conclusions of which may facilitate research on other types of names, as well.